

Η φωνή των πορτρέτων

Πρόσφατα, στη δεξαμενή προσωπογραφιών του νέου Ελληνισμού εισέρρευσε ένας θησαυρός. Ένας καλαίσθητος τόμος που περιλαμβάνει 125 σχέδια με ατομικές ή συλλογικές προσωπογραφίες. Σε αυτές εικονίζονται περισσότερα από 300 διαφορετικά πρόσωπα, όλα ζωγραφισμένα από τον Βέλγο διπλωμάτη και ζωγράφο Benjamin Mary κατά την παραμονή του στην Ελλάδα και τα ταξίδια του στην Ανατολική Μεσόγειο, την περίοδο 1839-1845

Του **Δημήτρη Δημητρόπουλου***

Μιλούν οι προσωπογραφίες; Τι αποκαλύπτουν για τα πρόσωπα που απεικονίζουν; Ο καλλιτέχνης, το εικονιζόμενο πρόσωπο και η κοινωνία της εποχής συνιστούν τρία απτά πεδία πληροφόρησης, όπου το καθένα, ανάλογα με την απεικόνιση, έχει διαφορετική βαρύτητα.

Η σημασία της ιστορικής πληροφορίας που εισφέρει έτσι ένα πορτρέτο, δεν ταυτίζεται με την ποιότητά του ως έργου τέχνης. Το ίδιο μια σειρά προσωπογραφιών μπορεί να είναι «εύγλωττη», αποκαλυπτική, για την ιστορία της εποχής που έζησαν οι άνθρωποι, ελάχιστα όμως ελκυστική για την ιστορία της τέχνης. Με τον έναν ή τον άλλον τρόπο πάντως τα πορτρέτα είναι «ομιλούσα κεφαλαί», πηγές γνώσης, εργαλεία κατανόησης, πρόξενοι αισθητικής απόλαυσης.

Η ελληνική παράδοση, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, είναι φτωχή. Ούτε αντίστοιχη σε μέγεθος και ποιότητα παραγωγή ζωγραφικών απεικονίσεων απαντά στη νεοελληνική τέχνη ούτε και χώροι ανάλογοι των μεγάλων National Portrait Galleries του αγγλοσαξονικού χώρου υπάρχουν στην Ελλάδα. Πολ-

Η προσωπογραφία του Θ. Κολοκοτρώνη από τον B. Mary

λοί παράγοντες συνέβαλαν στην εξέλιξη αυτή, η χαλαρή οικογενειακή μνήμη όμως, και μάλιστα η ανεικονική οικογενειακή μνήμη μέχρι την έλευση τουλάχιστον της φωτογραφίας, αποτελεί χαρακτηριστικό της ελληνικής πραγματικότητας. Οι πενιχρές, ξένης κατά κανόνα προέλευσης πηγές, που πυκνώνουν όσο πλησιάζουμε στην Ελληνική Επανάσταση, έχουν συμβάλει στον σχηματισμό μιας αδρής εικόνας της όψης των κατοίκων του ελληνικού χώρου στις αρχές του 19ου αιώνα. Είναι όμως μια εικόνα που αποτελείται από λίγες, άνισες και επιλεκτικές ψηφίδες, όπου κάθε προσθήκη και εμπλουτισμός με νέο υλικό είναι αναγκαία και ευπρόσδεκτη.

Πρόσφατα στη δεξαμενή προσωπογραφιών του νέου Ελληνισμού εισέρρευσε -μάλλον αναπάντεχα- ένας θησαυρός. Ένας καλαίσθητος τόμος που περιλαμβάνει 125 σχέδια με ατομικές ή συλλογικές προσωπογραφίες. Σε αυτές εικονίζονται περισσότερα από 300 διαφορετικά πρόσωπα, όλα ζωγραφισμένα από τον Βέλγο διπλωμάτη και ζωγράφο Benjamin Mary κατά την παραμονή του στην Ελλάδα και τα ταξίδια του στην Ανατολική Μεσόγειο, την περίοδο 1839-1845.

Το Ίδρυμα Σύλβιας Ιωάννου απέκτησε, το 2016, σε δημοπρα-

σία το σχετικό λεύκωμα που περιέχει τα πορτρέτα και συνεργάστηκε με τον εξειδικευμένο στην ιστορική προσωπογραφία φορέα στην Ελλάδα, το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Φιλοτέχνησαν έναν ογκώδη, επιμελημένο με ευαισθησία και καλαισθησία τόμο, καρπό συλλογικής δουλειάς, που παρουσιάζει, αναλύει και τεκμηριώνει με διεξοδικό τρόπο το υλικό.

Το βιβλίο χωρίζεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο, συνεργάτες της έκδοσης συζητούν κατ' αρχήν τα χαρακτηριστικά του ίδιου του τεκμηρίου και της έρευνας που το συνόδευσε (Μ. Γιουρούκου, L. Navari, Χ. Δημακοπούλου), αναλύουν τον βίο και την προσωπικότητα του φιλελεύθερου ρομαντικού καλλιτέχνη-διπλωμάτη Β. Mary (Γ. Τζεδόπουλος), όπως και την καλλιτεχνική του τεχνική (Ι. Βογιατζή). Παρουσιάζουν επίσης τρία επιμέρους ξεχωριστά θέματα που αναδεικνύονται από το σύνολο των προσωπογραφιών: την Εθνοσυνέλευση του 1843 (Δ. Κουκίου), το εκκλησιαστικό ζήτημα (Χ. Δημακοπούλου), την Κύπρο (Δ. Κουκίου). Το δεύτερο μέρος αποτελείται από εξαιρετικής ποιότητας αναπαραγωγές των προσωπογραφιών.

Το τρίτο εκτεταμένο μέρος αποτελείται από πρωτότυπα βιο-

γραφικά σημειώματα όλων εκείνων που απέδωσε σχεδιαστικά ο Mary (Χ. Δημακοπούλου, Δ. Κουκίου, Ι. Βογιατζή).

Κάποιοι από τους βιογραφούμενους είναι γνωστά και «επώνυμα» πρόσωπα, ήδη καθιερωμένα στο προσωπογραφικό πάνθεον της ελληνικής ιστορίας. Η πλειονότητα όμως βρισκόταν στο σκοτάδι ή έστω στο ημίφως. Πρόκειται κυρίως για μέλη ή και θεατές της Εθνοσυνέλευσης του 1843, πρωταγωνιστές μεν των γεγονότων, των οποίων όμως η δημόσια παρουσία δεν είχε συχνά τη λάμψη και τη διάρκεια πιο φημισμένων συναδέλφων τους.

Η ταύτιση και η συγκρότηση των βιογραφικών τους -τεκμηριωτικός άθλος- δοκιμάστηκε, όπως αναφέρουν και οι συγγραφείς, από αναμενόμενες τεχνικές δυσκολίες, κυρίως όμως από την απουσία αξιόπιστων έργων υποδομής ικανών να στηρίζουν το εγχείρημα. Δυστυχώς οι νεοελληνικές σπουδές στερούνται βασικές -στοιχειώδεις ενίοτε- υποδομές, καθώς ελάχιστα είναι τα αξιόπιστα, έγκυρα λεξικά προσώπων, τόπων, θεσμών ή άλλων απαραίτητων πληροφοριακών δεδομένων για τη σύνταξη ενός βιογραφικού λήμματος.

Οι τεράστιες δυνατότητες που παρέχουν οι ψηφιακές επιστήμες και το διαδίκτυο έχουν ελάχιστα αξιοποιηθεί στην κατεύθυνση αυτή [ηλεκτρονικές πλατφόρμες με σχετικό βιογραφικό υλικό, όπως η «Νεοελληνική Εικονιστική Προσωπογραφία» (<http://pandektis.ekt.gr/pandektis/>) του ΙΙΕ/ΕΙΕ, οι «Αντιπρόσωποι των Εθνοσυνελεύσεων και Βουλευτικό» (<http://representatives1821.gr/>) του ΙΙΕ/ΕΙΕ, της Βιβλιοθήκης και του Ιδρύματος της Βουλής ή το «1821 Lexicon» (<https://keni.panteion.gr/index.php/el/1821>) του ΚΕΝΙ Πάντειο Πανεπιστήμιο προσφέρουν σημαντική ύλη· περισσότερο όμως λειτουργούν ως υπόμνηση για τις ανεκμετάλλευτες δυνατότητες και τις απουσίες].

Τα βιογραφικά σημειώματα επομένως του τόμου, τα οποία έχουν τη σπάνια δυνατότητα να συνοδεύονται και από τη σχεδιαστική απεικόνιση του προσώπου, συγκροτούν ένα νέο σώμα πληροφοριών, των ανδρών που κυριαρχούν στα πολιτικά πράγματα των μετεπεναστατικών χρόνων (οι φιγούρες των γυναικών της εποχής που είχε αποδώσει επίσης ο ίδιος ζωγράφος είχαν ενταχθεί σε παλαιότερη έκδοση που είχε επιμεληθεί η Χ. Δημακοπούλου, Benjamin Mary, «Ελληνισμού απαρχές - ελληνικές προσωπογραφίες», Αθήνα 1992).

Ο Θ. Κολοκοτρώνης σε πίνακα του Θ. Τσόκου. Οι διαφορές με εικονιστική του απόδοση από τον Β. Mary είναι εμφανείς

Πληρεξούσιοι και θεατές στην Εθνοσυνέλευση του 1843 όπως τους είδε και τους σχεδίασε ο B. Mary

Οι προσωπογραφίες ιερών και μοναχών που αποπνέουν επιβολή και μεγαλοπρέπεια, οι αναπάντεχες αποδόσεις γνωστών αγωνιστών, η αποκάλυψη της όψης λιγότερο διάσημων πολιτικών και αγωνιστών, η προσθήκη προσώπων της τότε κυπριακής κοινωνίας, οι εκφραστικές μορφές ανώνυμων ανδρών, με μόνο προσδιοριστικό στοιχείο τον τόπο κατοικίας τους, όλα αυτά συνιστούν, νομίζω, ανεκτίμητη συνεισφορά στη νεοελληνική προσωπογραφία.

Ξεχωριστά θα ήθελα να σταθώ σε δύο σημεία. Το πρώτο αφορά το πλήθος απεικονίσεων των βουλευτών, αλλά και των θεατών της Εθνοσυνέλευσης του 1843. Αυτή η άτεχνη κάποιες φορές σκιαγράφιση δεκάδων ανδρικών μορφών που παρατίθενται η μία δίπλα στην άλλη (πχ. προσωπογραφίες αρ. 111), σαν σε φωτορεπορτάζ όπως γράφει η Δ. Κουκίου, συνιστά ένα μοναδικό πανόραμα της κοινωνίας της εποχής.

Τα πρόσωπα, τα μουστάκια και τα γένια, οι παραλλαγές των καπέλων και οι επιλογές των ρούχων, και βέβαια τα μάτια, τα ατομικά χαρακτηριστικά, οι εκφράσεις, όλα αυτά προσφέρουν αποχρώσεις της μετεπαναστατικής πραγματικότητας. Μοναδική περίπτωση η καθεμιά, ως σύνολο όμως ιχνογραφούν έναν ολόκληρο

Η απεικόνιση του Ιωάννη Κωλέττη από τον B. Mary

ρο κόσμο, που έλαβε μέρος στην κορυφαία δημοκρατική εκδήλωση του καιρού του.

Ενα δεύτερο σημείο σχετίζε-

ται με τις απεικονίσεις των γνωστών ηρώων της Επανάστασης. Οι μορφές τους ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα υφίστανται σταδι-

κά εκλέπτυνση και προσαρμογή στην αισθητική και στα κοινά διαμορφωμένα πρότυπα για την Επανάσταση και τους πρωταγωνιστές της.

Σταδιακά τα πρόσωπα μεταμορφώνονται, εξωραϊζονται και σταθεροποιούνται στις οικείες σε όλους μας μορφές των ηρώων που καθιερώθηκαν στις σχολικές ή άλλες δημόσιες εκδηλώσεις. Τα πορτρέτα του Mary παρουσιάζουν μία άλλη εκδοχή των ανθρώπων αυτών, κατά πάσα πιθανότητα πιο αυθεντική, πιο ρεαλιστική.

Η προσωπογραφία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη που έχει επιλεγεί για το εξώφυλλο του τόμου είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση, καθώς απέχει από την πατρική, αγαπητή φιγούρα του Γέρου του Μοριά που έχει κυριαρχήσει στη δημόσια εικόνα του. Ανάλογες αποκλίσεις παρουσιάζει η κατά Mary εικονιστική απόδοση και άλλων αγωνιστών, όπως του Μακρυγιάννη, του Ανδρέα Μεταξά, του Νικηταρά, του Ι. Κωλέττη, των Κουντουριώτηδων και άλλων.

Εδώ το πρόσωπο είναι συχνά αναγνωρίσιμο από τις προσλαμβάνουσες εικόνες που έχουμε, αλλά είναι πιο ακατέργαστο και αληθινό. Αυτή η καθαρή ματιά είναι μια συνεισφορά του Mary στη γνώση της εποχής του.

*Ιστορικός, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

i

«Η ιστορία έχει πρόσωπο. Μορφές του 1821 στην Ελλάδα του Οθωνα από τον Βέλγο διπλωμάτη Benjamin Mary», Συλλογικός τόμος, Ίδρυμα Σύλβιας Ιωάννου - Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα 2020

66

Το πλήθος απεικονίσεων των βουλευτών, αλλά και των θεατών της Εθνοσυνέλευσης του 1843, συνιστά ένα μοναδικό πανόραμα της κοινωνίας της εποχής. Τα πρόσωπα, τα μουστάκια και τα γένια, οι παραλλαγές των καπέλων και οι επιλογές των ρούχων, και βέβαια τα μάτια, τα ατομικά χαρακτηριστικά, οι εκφράσεις, όλα αυτά προσφέρουν αποχρώσεις της μετεπαναστατικής πραγματικότητας. Μοναδική περίπτωση η καθεμιά, ως σύνολο όμως ιχνογραφούν έναν ολόκληρο κόσμο, που έλαβε μέρος στην κορυφαία δημοκρατική εκδήλωση του καιρού του